

Open Schools Journal for Open Science

Vol 7, No 2 (2024)

Open Schools Journal for Open Science - Special Issue -IDEA Conference Proceedings

Το πείραμα του Milgram: Η τυφλή υπακοή στην εξουσία

Νάντια Κούκου, Αγάπη Λαβάντ, Βάσια Μάρκου,
Ειρήνα Λυμπεροπούλου, Γεωργία Παπαδοπούλου,
Ζωή Σίδερη

doi: [10.12681/osj.39496](https://doi.org/10.12681/osj.39496)

Copyright © 2024, Νάντια Κούκου, Αγάπη Λαβάντ, Βάσια Μάρκου,
Ειρήνα Λυμπεροπούλου, Γεωργία Παπαδοπούλου, Ζωή Σίδερη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Κούκου Ν., Λαβάντ Α., Μάρκου Β., Λυμπεροπούλου Ε., Παπαδοπούλου Γ., & Σίδερη Ζ. (2024). Το πείραμα του Milgram: Η τυφλή υπακοή στην εξουσία. *Open Schools Journal for Open Science*, 7(2).
<https://doi.org/10.12681/osj.39496>

Το πείραμα του Milgram: Η τυφλή υπακοή στην εξουσία

Κούκου Νάντια, Λαβάντ Αγάπη, Μάρκου Βάσια,
Λυμπεροπούλου Ειρήνα , Παπαδοπούλου Γεωργία, Σίδερη Ζωή

Υπεύθυνος Εκπαιδευτικός
Νούσης Κώστας, ΠΕ 04.01

Περίληψη:

Το καλοκαίρι του 1961, ο Αμερικάνος ψυχολόγος του Πανεπιστημίου του Yale, Stanley Milgram, πραγματοποίησε ένα από τα σημαντικότερα και συνάμα αμφιλεγόμενα πειράματα στην ιστορία της Ψυχολογίας. Το πείραμα του επικεντρώθηκε στη σύγκρουση μεταξύ της υπακοής στην εξουσία και της ατομικής συνείδησης.

Ο Milgram, όντας εβραϊκής καταγωγής ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένος με το Ολοκαύτωμα κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το ζήτημα που τον απασχολούσε έντονα ήταν πως ένα καθημερινός και φυσιολογικός άνθρωπος, μπορεί να προβεί σε ακρότητες και εγκλήματα κατά των ανθρώπων.

Το έναυσμα για την επινοήση του πειράματος αποτέλεσε η δίκη του αρχιτέκτονα του Ολοκαυτώματος, Adolf Eichmann, ο οποίος στην απολογία του , όπως και πολλοί αξιωματικοί των Ναζί σε άλλες δίκες, ισχυρίστηκε ότι απλά υπάκουε σε εντολές ανωτέρων. Οι ισχυρισμοί αυτοί προβλημάτισαν τον Milgram, ο οποίος αποφάσισε να διερευνήσει κατά πόσο ευσταθεί ο ισχυρισμός του Eichmann, επινοώντας το διάσημο πείραμα του.

Το αποτέλεσμα του πειράματος ήταν μη αναμενόμενο, ένα μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων ήταν έτοιμο να προκαλέσει ακόμα και τον θάνατο άγνωστων σε αυτούς ατόμων, απλά υπακούοντας σε εντολές μιας επιστημονικής αυθεντίας.

Το πείραμα του Milgram , συγκλόνισε την επιστημονική κοινότητα , η οποία διχάστηκε αναφορικά με τους μεθόδους που χρησιμοποίησε καθώς και με τα συμπεράσματα που ανέκυψαν.

Τα επόμενα χρόνια, πολλοί ψυχολόγοι επανέλαβαν το πείραμα, αλλά τα αποτελέσματα δεν διέφεραν από το πρωτότυπο πείραμα του Milgram.

Λέξεις Κλειδιά: Stanley Milgram, πείραμα ψυχολογίας, υπακοή στην εξουσία, ηλεκτροσοκ εντολές, αυτογνωσία.

1. Εισαγωγή:

Το 1961, ένας εικοσιεπτάχρονος επίκουρος καθηγητής ψυχολογίας του πανεπιστημίου του Yale, ο Stanley Milgram θέλησε να μελετήσει την υπακοή στην εξουσία. Σε έναν κόσμο που είχε ζήσει το ολοκαύτωμα, οι άνθρωποι αγωνίζονταν να κατανοήσουν πως τόσοι πολλοί αξιωματικοί των Ναζί πυροβόλησαν, εξολόθρευσαν με θανατηφόρα αέρια απαγχόνισαν και βασάνισαν με πολλούς άλλους τρόπους 12 εκατομμύρια ανθρώπους με διαταγή υποτίθεται των επικεφαλής τους. Η ευρέως αποδεκτή εξήγηση συνδεόταν με την τότε

δημοφιλή έννοια της “αυταρχικής προσωπικότητας” η οποία βασιζονταν στην υπόθεση ότι αν κάποιος βιώσει κατά την παιδική του ηλικία συγκεκριμένες εμπειρίες στο αυστηρό πνεύμα της τεκτονικής παράδοσης, αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να διαμορφωθούν άνθρωποι που κατόπιν καθοδήγησης θα έκαναν οτιδήποτε σε οποιονδήποτε.

Ο Milgram, κοινωνικός ψυχολόγος, υποψιάστηκε ότι αυτή η εξήγηση ήταν υπερβολικά στενόμυαλη. Εκτιμούσε πως η αλήθεια για την καταστρεπτική υπακοή εξαρτιόταν λιγότερο από τη δύναμη της προσωπικότητας και περισσότερο από τις συνθήκες.

Σύμφωνα με τον Milgram, κάθε ιδιαίτερα πειστική κατάσταση θα μπορούσε να οδηγήσει κάθε λογικό ανθρώπινο ον να εγκαταλείψει τους ηθικούς ενδοιασμούς του και κατόπιν εντολών να διαπράξει κτηνωδίες. Προκειμένου να επαληθεύσει την υπόθεση του έστησε μία από τις σημαντικότερες και πλέον φρικτές φάρσες στην ιστορία της ψυχολογίας.

Με τη βοήθεια των συνεργατών του κατασκεύασε μια ψεύτικη αλλά απόλυτα πειστική γεννήτρια, η οποία υποτίθεται ότι μπορούσε να προκαλέσει ηλεκτροσόκ κυμαινόμενης έντασης. Κατάφερε να συγκεντρώσει εκατοντάδες εθελοντές για τη πραγματοποίηση των πειραμάτων του και τους διέταξε να προκαλούν, όπως πίστευαν, με το κλείσιμο ενός διακόπτη ηλεκτροσόκ σε θανατηφόρα επίπεδα, σε έναν ηθοποιό, ο οποίος προσποιούνταν ότι υπέφερε από το πόνο. Σε ακραίες τιμές τάσης που εφαρμοζόταν στον ηθοποιό από τον εθελοντή, ο ηθοποιός προσποιούνταν ότι είχε αποβιώσει.

Πόσο θα προχωρούσαν αυτοί οι άνθρωποι υπό τις διαταγές κάποιων άλλων; Πόσοι θα επαναστατούσαν απέναντι στις παράλογες και ανήθικες εντολές της εξουσίας;

Ποια ήταν η αιτία που οι εθελοντές, ήταν έτοιμοι να προκαλέσουν αφόρητο πόνο ή ακόμα και το θάνατο σε συνανθρώπους τους;

Αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε στην παρούσα εργασία.

2. Κύριο μέρος:

Τα υποκείμενα της έρευνας

Το καλοκαίρι του 1961 ο Milgram δημοσίευσε μια αγγελία, στην οποία καλούσε ανθρώπους όλων των ειδικοτήτων να λάβουν μέρος σε μια επιστημονική μελέτη του πανεπιστημίου του Yale που αφορούσε τη μάθηση και τη μνήμη. Η ανταμοιβή τους ήταν τέσσερα ευρώ για μία ώρα. Οι συμμετέχοντες ήταν όλοι άντρες διαφόρων ηλικιών, ενώ το επίπεδο σπουδών τους κυμαινόταν από αποφοίτους γυμνασίου έως κατόχους διδακτορικών διπλωμάτων.(εικόνα 1)

Public Announcement

**WE WILL PAY YOU \$4.00 FOR
ONE HOUR OF YOUR TIME**

Persons Needed for a Study of Memory

*We will pay five hundred New Haven men to help us complete a scientific study of memory and learning. The study is being done at Yale University.
*Each person who participates will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) for approximately 1 hour's time. We need you for only one hour; there are no further obligations. You may choose the time you would like to come (evenings weekdays, or weekends).

*No special training, education, or experience is needed. We want:

Factory workers	Businessmen	Construction workers
City employees	Clerks	Salespeople
Laborers	Professional people	White-collar workers
Barbers	Telephone workers	Others

All persons must be between the ages of 20 and 50. High school and college students cannot be used.
*If you meet these qualifications, fill out the coupon below and mail it now to Professor Stanley Milgram, Department of Psychology, Yale University, New Haven. You will be notified later of the specific time and place of the study. We reserve the right to decline any application.
*You will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) as soon as you arrive at the laboratory.

TO:
PROF. STANLEY MILGRAM, DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY,
YALE UNIVERSITY, NEW HAVEN, CONN. I want to take part in
this study of memory and learning. I am between the ages of 20 and
50. I will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) if I participate.

NAME (Please Print)

ADDRESS

TELEPHONE NO. Best time to call you

AGE OCCUPATION SEX

CAN YOU COME:

WEEKDAYS Εικόνα 1 WEEKENDS

Πειραματική διαδικασία

Οι εθελοντές εισερχόμενοι στο χώρο ενημερωνόντουσαν από τον υπεύθυνο του πειράματος ότι ήθελαν τη βοήθειά τους για να διερευνήσουν τα αποτελέσματα της τιμωρίας στη διαδικασία της μάθησης.

Στο εργαστήριο εισέρχονταν ανά ζεύγη και μετά από κλήρωση κάποιος θα έπαιζε τον ρόλο του «μαθητή» και ο άλλος του «δασκάλου».

Ωστόσο, η κλήρωση έκρυβε μια απάτη, ο «μαθητής» ήταν συνεργάτης του Milgram, ενώ ο «δάσκαλος» ήταν το αντικείμενο μελέτης του πειράματος.

Στη συνέχεια, ο δάσκαλος έδενε το μαθητή σε μια καρέκλα και του προσάρμοζε ηλεκτρόδια.

(εικόνα 2)

Ο δάσκαλος οδηγούνταν στο διπλανό δωμάτιο, χωρίς να έχει οπτική επαφή με το μαθητή, ενώ σε κοντινή απόσταση καθόταν ο πειραματιστής που ήταν συνεργάτης του Milgram .

Ο «μαθητής» υποτίθεται ότι έπρεπε να μάθει κάποια ζευγάρια λέξεων, όπως: μπλε κουτί, όμορφη μέρα, άγρια πάπια, κ.α.

Ο δάσκαλος διάβαζε την πρώτη λέξη του ζεύγους και ο μαθητής που τον άκουγε μέσω μικροφώνου έπρεπε να διαλέξει τη σωστή λέξη από τέσσερις επιλογές.

Σε κάθε λάθος του μαθητή, ο δάσκαλος έπαιρνε την εντολή από τον υπεύθυνο του πειράματος, να πατήσει τον διακόπτη και να προκαλέσει στον μαθητή ηλεκτροσόκ.

Ο πίνακας οργάνων αποτελούνταν από 30 διακόπτες τοποθετημένους σε οριζόντια γραμμή. Σε κάθε διακόπτη αναγραφόταν ξεκάθαρα η τιμή της τάσης, που κυμαινόταν από 15 έως 450 Volt. Σε κάθε λάθος του μαθητή, ο δάσκαλος έπρεπε να συνεχίσει με τον επόμενο διακόπτη, ο οποίος αντιστοιχούσε σε μεγαλύτερη τιμή τάσης.

Συμπεριφορά του πειραματιστή

Σε περίπτωση δισταγμού του δασκάλου να συνεχίσει τη διαδικασία, ο πειραματιστής τον παρακινούσε με ένα πρότυπο εντολών :

- Εντολή 1 : **«παρακαλώ να συνεχίσετε»**
- Εντολή 2: **«το πείραμα απαιτεί να συνεχίσετε»**
- Εντολή 3 : **«είναι απολύτως απαραίτητο να συνεχίσετε»**
- Εντολή 4 : **«δεν έχετε καμία άλλη επιλογή από το να συνεχίσετε»**

Παρατηρώντας το ύφος των εντολών, διαπιστώνουμε την αυστηρότητα των εντολών, χωρίς όμως να είναι απειλητικές προς το δάσκαλο.

Οι εντολές δίνονταν με τη σειρά: Μόνο εάν η εντολή 1 δεν επέφερε αποτέλεσμα, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η εντολή 2. Εάν ο δάσκαλος αρνούταν να υπακούσει τον πειραματιστή μετά την εντολή 4, το πείραμα τερματιζόταν.

Συμπεριφορά του θύματος

Οι αντιδράσεις του ηθοποιού, που έπαιζε το ρόλο του μαθητή ήταν ένα στοιχείο κλειδί για την επιτυχή διεξαγωγή του πειράματος καθώς και για τα συμπεράσματα που θα προεκύπταν.

Μέχρι τη τάση των 75 Volt, ο ηθοποιός δεν εξέφραζε κάποια δυσφορία. Στα 90 V και στα 105 V, εκδήλωνε μια μικρή ενόχληση. Στα 120 V, φώναζε στον πειραματιστή και το δάσκαλο ότι το πείραμα άρχιζε να γίνεται επώδυνο. Μόλις, ο δάσκαλος έκλεινε τον διακόπτη των 150 V, ο μαθητής φώναζε με μεγάλη ένταση « Βγάλτε με έξω από εδώ, Δεν θέλω να συμμετέχω άλλο στο πείραμα! Αρνούμαι να συνεχίσω»

Στα 180 V, κραύγαζε ότι δεν αντέχει άλλο τον πόνο. Στα 270 V, απλά έβγαζε μια άναρχη κραυγή. Στα 300 V, έδειχνε τόσο απελπισμένος που αρνούταν να απαντήσει.

Τέλος μετά τα 330 V, δεν ακουγόταν καθόλου, δείχνοντας ότι κάτι σοβαρό του έχει συμβεί. Σε αυτό το σημείο, ο δάσκαλος ζητούσε οδηγίες από τον πειραματιστή. Ο πειραματιστής έδινε την εντολή στον δάσκαλο να εκλάβει την απουσία απάντησης ως λάθος και να συνεχίσει κανονικά το πείραμα

Αναμενόμενη συμπεριφορά

Πριν τη πραγματοποίηση του πειράματος, ο Milgram πραγματοποίησε μια δημοσκόπηση, με δείγμα 110 ατόμων. Αφού τους περιέγραψε αναλυτικά το πείραμα, τους ζήτησε να καταγράψουν πως θα δρούσαν εάν βρισκόντουσαν στη θέση του δασκάλου. Η συντριπτική πλειοψηφία δήλωσε ότι θα σταματούσε το πείραμα στα 180 V, ενώ κανείς δεν θα προχωρούσε πέρα της τιμής τάσης 300 V. (εικόνα 3)

Shock level	Verbal designation and voltage level	Psychiatrists (n = 39)*	College students (n = 31)	Middle-class adults (n = 40)
1	Slight Shock 15	2†		3†
2	30	1		
3	45			1
4	60	1		1
5	Moderate Shock 75	6	4	7
6	90	1	3	1
7	105	4		1
8	120	4	1	3
9	Strong Shock 135	1	3	2
10	150	14	12	9
11	165	1	1	2
12	180	2	6	3
13	Very Strong Shock 195	2		1
14	210		1	
15	225			1
16	240			1
17	Intense Shock 255			
18	270			1
19	285			
20	300	1		3
21	Extreme Intensity Shock 315			
22	330			
23	345			
24	360			
25	Danger: Severe Shock 375			
26	390			
27	405			
28	420			
29	XXX 435			
30	450			
Mean maximum shock level		8.20	9.35	9.15
Percentage predicting defiance		100.00%	100.00%	100.00%

* n refers to the number of subjects in the experimental condition.

† These subjects indicated they would refuse to administer even the lowest shock.

Εικόνα 3

Είναι αξιοσημείωτη, αυτή η ενέργεια του Milgram διότι με αυτό το τρόπο, μπορεί να συγκριθεί η αναμενόμενη συμπεριφορά των ανθρώπων με την αντίδραση τους σε πραγματικές συνθήκες. Αυτή η σύγκριση, όπως θα δούμε, είναι θεμελιώδης για να κατανοήσουμε τα αποτελέσματα της μελέτης του Milgram.

Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα του αρχικού πειράματος ήταν πέρα από κάθε φαντασία. Το 65% των συμμετεχόντων προχώρησαν μέχρι το ανώτατο επίπεδο των 450 V, ενώ όλοι οι συμμετέχοντες πάτησαν τον διακόπτη των 300 V. Ο Milgram κατά τη διάρκεια του πειράματος παρατηρούσε τα υποκείμενα του πειράματος από καθρέφτη μονής όψης, ώστε να παρατηρεί τις αντιδράσεις τους. Κάποιες φορές γελούσε όντας φανερά αμήχανος. Κάποιες άλλες παρέμενε σιωπηλός αφού αυτό που είχε ανακαλύψει του προκαλούσε τρόμο και κατάθλιψη όπως δήλωσε ο ίδιος. Η σύζυγός του σε συνέντευξή της έλεγε ότι η ανακάλυψη του τον έκανε κυνικό απέναντι στους ανθρώπους. Δεν περίμενε ότι το εκπληκτικό ποσοστό του 65% των υποκειμένων θα ήταν πρόθυμο να προκαλέσει θανατηφόρο όπως πίστευε ηλεκτροσόκ. Σε μια απόπειρα να αυξήσει την αντίσταση των δασκάλων στις υποταγές της εξουσίας διαφοροποίησε τις συνθήκες του πειράματος. Μετακίνησε το μαθητή στο ίδιο δωμάτιο με τον δάσκαλο, απομάκρυνε το μικρόφωνο και ανάγκασε τον δάσκαλο να προκαλεί ηλεκτροσόκ πιέζοντας το χέρι του μαθητή πάνω σε μια μεταλλική πλάκα, η συμμόρφωση τότε σημείωσε πτώση, αλλά όχι μεγάλη, το 30% των υποκειμένων ήταν πρόθυμο να χτυπήσει επανειλημμένα το χέρι του μαθητή πάνω στην πλάκα, να υπομείνει τα ουρλιαχτά του και να τον δει να σωριάζεται στο έδαφος. Το πείραμα πραγματοποιήθηκε και σε γυναίκες αλλά δεν παρατηρήθηκε διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων.

3. Συμπεράσματα / Επίλογος

Το πείραμα του Milgram προκάλεσε έκρηξη στους κύκλους της κοινωνικής ψυχολογίας. Ένα μείζον ερώτημα προέκυπτε από τα αποτελέσματα του πειράματος:

Γιατί οι άνθρωποι έχασαν την αυτονομία τους κατά τη διάρκεια του πειράματος;

Ο Milgram έγραψε:

“Το άτομο που εισέρχεται σε ένα σύστημα εξουσίας δεν αντιλαμβάνεται πλέον τον εαυτό του ως κάποιον που δρα βάσει των δικών του στόχων, αλλά μάλλον ως «μεταπράτη», ο οποίος εκτελεί τις επιθυμίες ενός άλλου προσώπου. Μόλις το άτομο δει τις πράξεις του από αυτή την οπτική, τότε συντελούνται βαθιές μεταβολές στη συμπεριφορά και στην εσωτερική λειτουργία του.

Αυτές οι μεταβολές είναι τόσο έντονες ώστε θα μπορούσε να πει κανείς ότι η συγκεκριμένη αλλαγή στάσης τοποθετεί το άτομο σε μια διαφορετική κατάσταση από εκείνη στην οποία βρίσκονταν πριν την ενσωμάτωσή του στην ιεραρχία.

Ονομάζω αυτό το φαινόμενο «μεταπρακτική κατάσταση», και με αυτό τον όρο αναφέρομαι στην κατάσταση κατά την οποία το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του σαν «μεταπράτη», ο οποίος εκτελεί τις επιθυμίες ενός άλλου ατόμου. Αυτός ο όρος θα χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή προς τον όρο της «αυτονομίας», που υποδηλώνει ότι το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του να ενεργεί ανεξάρτητα.”

Αξίζει να σχολιαστούν τέσσερις κρίσιμοι παράγοντες στην περιγραφείσα διαδικασία:

1. Ο πειραματιστής είναι μια νομιμοποιημένη μορφή εξουσίας.
2. Η χορήγηση των ηλεκτροσόκ είναι προοδευτική, και μόνο στο μέσο της διαδικασίας ανακαλύπτουν ότι κάποιος υποφέρει. Η επαναλαμβανόμενη φύση της πράξης προκαλεί δέσμευση. Εάν ο συμμετέχων διακόψει τη διαδικασία, θα πρέπει να παραδεχτεί πως ό,τι έκανε έως εκείνο το σημείο ήταν κακό. Το να συνεχίσει μέχρι τέλους αποτελεί μια μορφή δικαιολόγησης των πράξεων του. Διαπιστώθηκε ότι η διακοπή της διαδικασίας ήταν ευκολότερη στις αρχικές φάσεις. Μετά από κάποιο επίπεδο ήταν πιο δύσκολο να διακοπεί η διαδικασία και οι συμμετέχοντες βρίσκονταν ψυχολογικά παγιδευμένοι.
3. Η απώλεια της ευθύνης. Σε αυτές τις συνθήκες το άτομο αισθάνεται υπεύθυνο απέναντι στη μορφή εξουσίας που τον διατάσσει, αλλά δεν νιώθει καμία ευθύνη για το περιεχόμενο των πράξεων που η εξουσία υποδεικνύει.
4. Στο αρχικό πείραμα το θύμα δεν ήταν ορατό.

Αυτό είναι συχνά ένα χαρακτηριστικό των αυταρχικών δομών: εισάγεται η γραφειοκρατία έτσι ώστε αφενός τα άτομα να μη νιώθουν κοντά σε εκείνους που θυματοποιούνται και αφετέρου να διαχέεται η ευθύνη.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η μελέτη του Milgram δέχτηκε πολλές κριτικές από συναδέλφους του, οι οποίες εστίαζαν ως επί το πλείστον στα εξής σημεία: Στις μη ρεαλιστικές συνθήκες του πειράματος και στα ψυχολογικά τραύματα στους συμμετέχοντες.

Επίσης, δεν θεωρούσαν ότι τα συμπεράσματα μπορούν να γενικευθούν σε πραγματικές καταστάσεις και τέλος κατέκριναν τον Milgram που δεν διερεύνησε τη δύναμη της προσωπικότητας, στην ερμηνεία του πειράματος του.

Συνεπώς, τι είναι αυτό που μας απομένει από το επαναστατικό αυτό πείραμα; Ένα τόσο ισχυρό πείραμα δεν περιγράφει ούτε μπορεί να αποδείξει την κακή φύση του ανθρώπου, ωστόσο προκαλεί έκρηξη που ισοδυναμεί με ατομική βόμβα στους κύκλους της ψυχολογίας αλλά και της κοινής γνώμης. Μια βόμβα όμως, που αυτή τη φορά είναι δημιουργική και όχι καταστροφική. Η διδαχή που προκύπτει από τα πειράματα του είναι η αυτογνωσία, να συνειδητοποιήσουμε το μεγάλο χάσμα ανάμεσα σε αυτό που πιστεύουμε για τον εαυτό μας και σε αυτό που δυνητικά μπορούμε να γίνουμε. Αν συνειδητοποιήσουμε ότι ένας συνηθισμένος άνθρωπος υπό συγκεκριμένες συνθήκες μπορεί να βλάψει με το χειρότερο τρόπο ένα συνάνθρωπό του τότε θα είναι σε θέση την κατάλληλη στιγμή να πει «όχι» στις ακραίες απαιτήσεις μιας ανώτερης μορφής εξουσίας. Δεν είναι τυχαίο, που πολλοί συμμετέχοντες του πειράματος, ανέπτυξαν ηθικές αρχές στη μετέπειτα ζωή τους και αρνήθηκαν να συμμετέχουν σε πράξεις επώδυνες προς τους συνανθρώπους τους και όπως είπε ο Milgram:

“Από τα πειράματά μου προκύπτει η ενσυναίσθηση, και αυτό ίσως είναι το πρώτο βήμα προς την αλλαγή”.

4. Βιβλιογραφία

1. Το κουτί της ψυχής, Lauren Slater, εκδόσεις Οξύ
2. Obedience to authority, Milgram Stanley, Pinter & Martin Ltd.
3. Πολυπολιτισμική πραγματικότητα, Ξένια Χρυσοχόου, εκδόσεις Πεδίο
4. <https://behavioralscientist.org/how-would-people-behave-in-milgrams-experiment-today/>
5. <https://www.simplypsychology.org/milgram.html>
6. <https://www.structural-learning.com/post/stanley-milgram-experiment>
7. <https://yaledailynews.com/blog/2011/09/28/milgram-experiment-50-years-on/>
8. <https://www.psychology.gr/diashma-peiramata-psychologias/5890-peirama-milgram-ti-symvainei-otan-oi-anthropoi-antimetopizoun-ena-ithiko-dilimma.html>
9. <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-64-1-1.pdf>